

HEDEBY

Hedningar och kristna i Hedeby

ÅTERBESÖK. Utgrävningen av vikingastaden Hedeby i norra Tyskland avbröts av andra världskrigets utbrott. Nu har arkeologerna varit tillbaka för att lära känna en multietnisk handelsplats.

AV STAFFAN ENG

Flatmarksgravfältet
i Hedeby,
dokumenterat
1902–12.

en 25 augusti 1939 – en dryg vecka före andra världskrigets utbrott – måste den finske arkeologen Helmer Salmo överge sin utgrävning i vikingastaden Hedeby i norra Tyskland. Då hade så många av hans tyska medarbetare blivit inkallade att det inte längre fanns någon grävpersonal kvar.

Helmer Salmo hade kommit till Hedeby året innan med två nordiska kolleger, för att göra några mindre grävningar i utkanten av området. Men när kollegerna åkte hem fick han – som den första utländska arkeologen någonsin – tillstånd att undersöka det så kallade flatmarksgravfältet innanför stadsvalLEN.

Resultatet blev upptäckten av två rikt utrustade kistgravar – den ena med ett hängsmycke i guld med filigranornament, den andra med ett anglosaxiskt svärd av så kallad Petersen L-typ. Men samma dag som Tyskland anföll Polen markerades de kvarvarande gravarna med tjärpapp, och den oavslutade utgrävningen skyflades igen.

Så förblev det ända fram till år 2017, när Vikingamuseet i Hedeby måste stängas för renovering. Då passade man på att låta Sven Kalmring, forskare vid Centrum för baltisk och skandinavisk arkeologi i Schleswig, avsluta Helmer Salmos undersökning inför publik – ett arbete som lockade 80 000 besökare.

– Det var ett bra tillfälle att diskutera Hedebyns roll i Nazityskland, som inte togs upp i museets utställning. Men för mig var det framför allt en chans att få gräva på flatmarksgravfältet igen med moderna metoder. Som forskare känns det aldrig bra att veta att något är oavslutat, säger han.

Det blev succé direkt. Redan andra

veckan upptäckte arkeologerna guldpärlor och två guldhängen med filigranornamentik och ädelstenar av bergkristall respektive ametist, som måste ha suttit i samma halsband som det hängsmycke som Helmer Salmo hittade för mer än 70 år sedan.

– De låg i fyllnadsmassorna som arkeologerna grävde ut och som sedan skyflades tillbaka igen. Redan år 1939 var det en fin grav, men nu blev det plötsligt en av de rika kvinnogravarna som vi känner till från det sena Hedeby, säger Sven Kalmring.

Hängena är så lika ett smycke som hittades året innan i Fæsted nära Ribe i sydvästra Danmark att forskarna misstänker att de har tillverkats i samma verkstad. Det är ett av många fynd som vittnar om kontakten med de andra vikingastäderna: Ribe, Birka och Kaupang i södra Norge.

Vikingastäderna verkar ha fungerat som noder i ett nätverk av seglingsrutter för fjärrhandel. Genom att lasta om varorna i Hedeby – som ligger där landvägen mellan

Hedeby ligger längst in i Östersjövikens Slien i Schleswig-Holstein. Den gamla halvkrätsformade stadsvallen är synlig i vegetationen.

Nordsjön och Östersjön är som kortast – slapp köpmännen ta omvägen runt Jylland.

Vid utgrävningen hittade arkeologerna också millimeterstora mikropärlor – det första belägget för pärlbroderi i vikingasammanhang – och rester av en pärlmakares verkstad: ett stenstäd för att värma glas, en bennål som hade fastnat i en droppe stelnat glas samt tre sammansmälta pärlor.

– När vi började gräva trodde vi att det bara skulle vara gravar. Men under gravfältet fanns det bebyggelseämningar som var äldre. Det är det som gör arkeologin så spännande: verkligheten är alltid mer komplex än vad man tror som akademiker vid skrivbordet, säger Sven Kalmring.

Bebyggelsen lämnade sedan plats åt hedniska gravhögar, som upptäcktes i en stor geofysikalisk undersökning år 2002. Men av den hög som verkar ha funnits i utgrävningsområdet kunde arkeologerna bara se rester av det som kan ha varit en omgivande ring med stenar.

Sven Kalmring tror att den hedniska

En välbevarad skelettgrav, som låg i ett område som grävdes ut på 1900-talet.

FOTO: ARKIV MUSEUM FÜR ARCHÄOLOGIE, SCHLOSS GOTTORF

gravplatsen successivt övergick i det fält med kistgravar från 900- och början av 1000-talet som dominerar fyndmaterialet. Den spännande frågan är om kistgravarna bara var ett nytt gravskick eller om området i slutskedet blev en regelrätt kristen kyrkogård.

– Kistgravar är ett tydligt kristet inslag som kommer tidigare till Hedeby än till Birka, eftersom Hedeby ligger närmare kontinenten. Men betyder det att människorna i Hedeby kom att omfatta hela den kristna ideologin? Jag tror att vi har hittat belägg för det, säger han.

I fyllnadsmassorna upptäckte

arkeologerna nämligen för första gången i Hedeby ett par svepningsnålar av brons, som användes för att fästa likduken runt de avlidnas kroppar. De kunde också se att de yngre kistgravarna låg tätt tillsammans, utan att respektera de äldre gravarna – ett tecken på att det nu hade blivit viktigt att de döda fick plats att ligga i signad jord.

Förutom korsformade kistbeslag och smycken hittades dessutom träkol i anslutning till en av gravarna. Kolet förknippas med kulten av Sankt Lars, som enligt legenden grillades över glödande kol för att han vägrade lämna ifrån sig kyrkans skatter. Kulten spreds av den tysk-romerske kejsaren Otto I, eftersom denne vann slaget vid Lechfeld år 955 på helgonets dag.

– Man har hittat sådana gravar i Sigtuna också. Kolet är en länk till kejsaren och kris-

tendomen, och stämmer väl överens med det faktum att gravarna är ottonska enligt en kontinental kronologi, säger Sven Kalmring.

Själv tror han att ottonerna, som tog Hedeby i besittning under en period i slutet av 900-talet, byggde om staden till en medeltidsstad av kontinentalt snitt. Det skulle förklara varför Hedeby fanns kvar ända till år 1066, medan de andra vikingastäderna Birka och Kaupang förstördes hundra år tidigare.

– Den senare utvecklingen i Hedeby kan inte jämföras med Birka, utan då är det Sigtuna som gäller. Där har man också hittat kistgravar, svepnålar och korsformade beslag. Sigtuna grundades ju som en kristen stad, medan Ansgars mission förmodligen inte fick så stort genomslag på Birka.

Hedeby, Sliesthorp eller Schleswig?

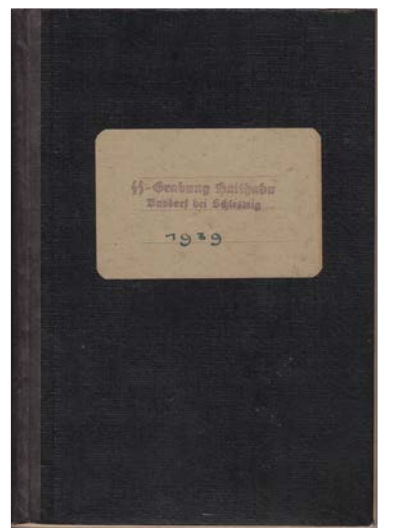
Redan under vikingatiden kallades Hedeby även för Sliesthorp eller Schleswig. Den senare beteckningen kommer från latinets *vicus 'by'* – alltså 'byn vid Slien' – och användes framför allt av kristna från kontinenten. Nordborna fortsatte däremot att tala om Hedeby även sedan handeln hade flyttat till medeltidsstaden Schleswig på andra sidan Slien. Det gör att man inte alltid kan vara säker på vilken plats som avses i de skriftliga källorna.

I de geofysikaliska undersökningarna och vissa grävningar tycker sig Sven Kalmring också se tecken på att det sena Hedeby – precis som Sigtuna – var uppbyggt av långsmala tomtlängor som låg i rät vinkel mot huvudgatan och hade tre hus: en verkstad mot gatan, ett bostadshus och en lagerbyggnad.

– Det är klassisk Sigtuna-topografi: folk bygger inte längre som de vill, utan allt är väldigt uppstyrt. Det intressanta är att det i så fall sker drygt hundra år tidigare än i Sigtuna, så Sigtuna kan inte ha varit förebilden. Personligen tror jag att inspirationen kommer från norra Frankrike.

Intressant nog byggde danskarna en ny försvarsanläggning söder om Hedeby, det så kallade Kovirket, när de tog tillbaka staden. Det stämmer enligt Sven Kalmring väl överens med teorin att Hedeby under ottonsk kontroll hade förvandlats till en medeltidsstad, som danskarna ville införliva i det egna kungariket.

Grävningsdagbok med SS-runor från 1939.

Tidigare hade Hedeby bokstavligen legat på gränsen mot det Tysk-romerska riket, som en del av befästningsvallen Danevirke. Den omgivande halvkretsvalLEN skilde dessutom staden, som är belägen längst in i den långa viken Slien i Östersjön, från den intilliggande landsbygden.

Sven Kalmring tror att Hedeby påminde om det som ekonomerna kallar för särskilda ekonomiska zoner, det vill säga gränsområden med en friare lagstiftning än resten av landet som på ett kontrollerat sätt gynnar handel och införsel av inventioner. Man skulle kunna likna staden vid dagens Hongkong och dess förhållande till Kina.

– Vikingastäderna var ett slags multi-etniska, innovativa och rika parallellsamhällen som hade väldigt lite att göra med omlandet. Egentligen var de inte särskilt representativa för vikingatiden, säger han.

Till skillnad från traditionella centrum som Gamla Uppsala och Uppåkra, som var gamla kultplatser förknippade med kungamakten, tror dagens forskare att vikingastäderna etablerades av köpmän på neutrala platser där folk från alla väderstreck kunde mötas för att bedriva handel.

– I de traditionella centrumen hölls marknader när kungen kallade till ting. Men vikingastäder med handel året runt var något nytt. Det var inte riktiga städer enligt historikernas definition, eftersom vi inte säkert kan belägga att de hade stadsrätt, men det var första försöket, säger Sven Kalmring.

Snart insåg dock kungarna att de kunde ta skatt på handeln i utbyte mot att de garanterade säkerheten på platsen. För de tillresta köpmännen innebar det en väsentlig trygghet, eftersom främlingar i de vikingatida samhällena var rättslösa och kunde bli ihjälslagna utan påföljd.

För kungarna innebar skatteintäkterna å sin sida en möjlighet att befästa sin makt. Till skillnad från sina kristna efterträdare kunde de inte legitimera sin maktställning med hänvisning till Gud, utan måste ständigt bekräfta denna med hjälp av frikostiga gåvor till sina följare.

– Under hela vikingatiden hade kungarna stort behov av att få in värdefulla föremål. Det kunde de få genom att handla med By-

Guldsmycken från den ena av de två kistgravar som Helmer Salmo började gräva ut. I mitten hängset som hittades redan 1939.

Korsformat kistbeslag som tyder på att Hedeby var kristnat.

En så kallad posamentknot i form av en kringla, troligen del av brodyr på en tunika.

Svepnålen tyder också på en kristen begravning.

sans och plundra kloster på Brittiska öarna – eller genom att kontrollera en handelsstad. Då fick de en stadig inkomst och slapp åka någonstans, säger Sven Kalmring.

För att ta reda på om gravarna på flatmarksgravfältet bekräftar bilden av Hedeby som ett multi-etniskt samhälle med såväl skandinaviska som frisiska, saxiska och slaviska handelsmän, har Sven Kalmrings forskargrupp för första gången i Hedeby tagit dna-prov från gravarna.

I kombination med pågående strontiumanalyser kommer resultaten förhoppningsvis att ge en bättre bild av både varifrån de begravda härstammade och i vilket område de var uppväxta. Det blir också möjligt att

se om släktingar begravdes intill varandra.

– Om en person är begravd med ett gotländskt spänne så sluter sig arkeologerna ofta till att det är en gotlänning. Men om jag läggs i en kista med en nyckelknippa med Eiffeltornet i fickan, så visar inte det att jag är fransman. Det är först när man undersöker benmaterialet som man kan vara säker, säger Sven Kalmring.

Forskargruppen har även tagit jordprover för att ta reda på varför skeletten omkring Helmer Salmos utgrävning är så dåligt bevarade. De goda bevarandeförhållandena i resten av Hedeby, som beror på att vattennivån har stigit 80 centimeter sedan

”Missionskyrkan antas ha varit föregångare till den romanska stenkyrkan S:t Andreas Haddeby”

vikingatiden, var nämligen ett viktigt skäl till att Hedeby och Danavirke blev utsedda till världsarv av Unesco år 2018.

Medan bebyggelseämningarna i Birka ofta begränsar sig till några stolphål i marken, så har den vattenbemängda marken i Hedeby bevarat en stor del av träbebyggelsen i de äldre lagren. Än så länge har dessutom bara omkring fem procent av området har blivit utgrävt.

– Många besökare undrar varför vi inte gräver mer. Men varje undersökning förstör. Därför måste vi avvakta nya frågeställningar och tekniker innan vi offrar en bit till av Hedeby. Om vi gräver upp allt nu så blir det omöjligt att applicera framtida metoder på området som

säkert skulle ge en ännu bättre upplösning än vi har i dag, säger Sven Kalmring.

Om arkeologerna gräver upp för mycket kan Hedeby även förlora sin världsarvsstatus, eftersom skyddet bara gäller det som finns kvar på platsen. Men om den jordkemiska analysen skulle visa att en del av detta håller på att förstöras så måste arkeologerna naturligtvis bli betydligt mer aktiva.

I så fall skulle Sven Kalmring gärna vilja undersöka en stensträng i närheten av flatmarksgravfältet, som kan ha fungerat som avgränsning av kyrkogården. Sådana stenstrukturer är ytterst sällsynta i Hedeby, eftersom det saknas en naturlig förekomst av sten i området.

Han skulle också vilja söka efter en kyrkobyggnad, för om gravfältet verkligen var en kyrkogård måste det ha funnits en kyrka i närheten. Då handlar det förmodligen om en ottonsk kyrka – inte den missionskyrka som Ansgar fick bygga år 848 på hemväg från Birka.

Missionskyrkan antas ha varit föregångare till den romanska stenkyrkan S:t Andreas Haddeby, som ligger utanför halvkretsvalLEN. För det talar stenkyrkans ålder och det faktum att den saknar en församling – samt eventuellt några stolphål som kan ha tillhört den gamla missionskyrkan.

– Det passar bra med bilden av Hedeby som en frihandelszon, där det fanns såväl hedniska handelsmän som kristna från kontinenten. Då kom en missionskyrka väl till pass för att de kristna skulle få hålla gudstjänst – men inte på, utan utanför handelsplatsen.

Sven Kalmring guidar i grävningstältet.

Men om ottonerna under sent 900-tal byggde om Hedeby till en medeltida stad så måste det alltså även ha funnits kyrkliga byggnader innanför stadsvallen. Sven Kalmring föreställer sig ett liknande scenario som i Sigtuna, som hade fem kyrkobyggnader i anslutning till Storgatan.

Problemet är att sådana kyrkor är svåra att belägga, eftersom de övre lagren i Hedeby har förstörts av plöjning och torka. Undantaget är det blöta området närmast stranden, där bevarandeförhållandena är bättre samtidigt som bönderna inte har kunnat plöja. Där tror Sven Kalmring att det sena Hedeby skulle kunna upptäckas.

– Det skulle kosta miljoner, eftersom man skulle behöva dämna av området med en järnkonstruktion för att inte hamna i en swimmingpool. Men det borde göras. Det första steget vore att göra en geofysikalisk uppmätning även av bebyggelsen i det svårtillgängliga strandområdet. Sedan är det bara att sätta i gång och söka forskningsanslag. ■ **Staffan Eng är vetenskapsjournalist.**

”Aldrig hört hemskare sång!”

Omkring år 950 besökte Hedeby av den judisk-arabiske köpmannen Ibrahim al-Tartushi från kalifatet i Cordoba. I ett bevarat utdrag ur hans reseskildringar beskriver han ”en mycket stor stad vid världens ände”, där den hedniska majoriteten dyrkade ”Sirius”, hängde djuroffer på pålar vid sina hem och kastade nyfödda barn i havet. Han förundrades över att kvinnorna hade rätt att skilja sig och att männen sminkade sina ögon, samt konstaterade att han ”aldrig hört hemskare sång än från dessa människor, vars halsar rungar mer bestialiskt än skällande hundar”.